

LUCIDA

INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

26
(2/2002)

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2002

Boris Pendelj

»Should I Stay or Should I Go«:
Ciceron Atiku, krajem 44.

Obimna Ciceronova korespondencija upućena Atiku obuhvata šesnaest knjiga pisama napisanih u periodu od 68. do 44. p. n. e, dakle u vreme burnih i dramatičnih događaja rimske istorije. Ova podudarnost svakako ne bi bila značajna da navedena pisma nije napisao čovek koji je u gotovo svim tim događajima učestvovao. Poslednje decenije rimske Republike oslikao je Ciceron i u brojnim besedama koje su uglavnom izgovorene u periodu u kome su napisana i pisma Atiku, što ne umanjuje značaj ovih potonjih, ne samo s obzirom na razlike među ovim književnim vrstama, nego i zbog toga što je i besede i pisma pisao isti čovek. Stoga Ciceronova pisma mogu u velikoj meri da olakšaju čitanje njegovih beseda, te pružaju uvid u njegove oratorske, psihološke, pa čak i manipulatorske sposobnosti pri obraćanju sudijama, senatorima, građanima, Cezaru... Ogromna je razlika, na primer, u načinu izražavanja straha i brige za dobrobit države u besedama protiv Katiline i bojazni za sopstveni život u poslednjim pismima upućenim Atiku krajem 44. godine. Osim diskrecije, koja je u korespondenciji uglavnom obezbeđena, stil i sadržaj ovih pisama obeležava i činjenica da su ona upućena gotovo vršnjaku,¹ prijatelju iz školskih dana, veoma bliskom čoveku sličnog obrazovanja i porekla. Ciceronova vezanost za Atika oslikava se ponajviše u poslednjim pismima, pisanim gotovo svakodnevno, u kojima se neodlučnost, sumnja, strah iznose bez skrivanja, ponekad i ironično. Stiče se utisak da Ciceron u Atiku nije video samo prijatelja nego i osobu kojoj je uvek mogao da se poveri i ispovedi – možda bi Atik bio uspešan Ciceronov psihoanalitičar.

¹ Atik je rođen novembra 110. u Rimu, a Ciceron januara 106. p. n. e. u Arpinu.

Pisma obuhvaćena prevodom koji sledi napisana su u novembru 44. godine. Ciceron je izvan Rima, ali se postepeno približava gradu, u nameri da se i vrati; Antonije se vraća iz Brindizija u Rim; Ciceron pokušava da ga izbegne. Atik je u Rimu. Ciceron je neodlučan, uz savete od Atika očekuje i ohrabrenje, te kao da želi mu kažu: ubedi me, molim te, da je moj povratak u Rim bezbedan.

Sukob između Antonija i Oktavijana sve je otvoreniji. Nakon Cezarove smrti² pokušavao je Antonije da se dodvori optimatima i plebejcima, senatorima i Cezarovim veteranima. Naime, prvo se približio senatu ukidanjem diktature i predlogom da se Sekstu Pompeju osigura bezbednost i vrati imovina, a potom se od senata udaljio, da bi se oslonio na cezarovce, i to zahvaljujući agrarnom zakonu njegovog brata, narodnog tribuna Lucija, po kome bi se zemlja dodelila Cezarovim veteranima. Ali pravu proveru Antonijeve moći predstavlja trenutak kad se iz Grčke vraća Oktavijan,³ koji postepeno učvršćuje svoj položaj. Oktavijan stiže u Rim krajem aprila, te kao glavni Antonijev suparnik stiče naklonost najistaknutijih senatora, a kao Cezarovog usvojenog sina pozdravljaju ga i Cezarovi pristalice i prijatelji. U isto vreme, Antonije je već toliko moćan da njegova konzulska vlast podseća na diktatorsku, a Ciceron ga poredi sa Cezarom.⁴ Prividnu ravnotežu između Antonija i Oktavijana poremetiće i prihvatanje zakona o zameni provincija, po kome je trebalo da Antonije preuzme od Decima Bruta upravu nad Galijom.⁵ Ciceron svoj sukob sa Antonijem zaoštrava početkom septembra, kada nakon prekinutog putovanja u Grčku⁶ izgovara svoju prvu Filipiku.

² 15. marta 44.

³ Već u Brindiziju, aprila 44. godine, Cezarovi veterani oduševljeno dočekuju njegovog usvojenog sina.

⁴ *Nunc, quacumque nos commovimus, ad Caesaris non modo acta, verum etiam cogitata revocamur* (XIV 17.6).

⁵ XVI 13.4; v. i belešku 24.

⁶ *Et abfui proficiscens in Graeciam: et, posteaquam de medio cursu rei publicae sum voce revocatus, numquam per M. Antonium quietus fui* (Fam. X 1.1; početak septembra, neposredno nakon izgovorene prve Filipike); Ciceron je krajem jula 44. pošao u Grčku da poseti sina Marka; putovanje je prekinuo usled vremenskih

Boris Pendelj

Mada u poslednjim pismima Atiku ponekad uspeva da, uglavnom telegrafskim rečnikom, dotakne ostale teme, Ciceronovu preokupaciju predstavlja povratak u Rim i očigledno neizbežan sukob sa Antonijem. Stoga se i služi ironijom na kraju poslednjeg pisma: *adsum igitur*.⁷

nepogoda. Istovremeno je primio ohrabrujuće vesti o događajima u Rimu. U grad se vratio 31. avgusta. Prvu Filipiku kazivao je u senatu, 2. septembra; druga Filipika, napisana u oktobru, objavljena je tek krajem novembra, kada je Antonije napustio Rim radi gušenja nemira među trupama u Albi.

⁷ XVI 15.6.

XVI 10 (422) – Sinuesa, 9. novembar 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Osmoga sam stigao u svoje konačište kraj Sinuese.¹ Istoga dana na sve strane se pričalo da će Antonije prenočiti u Kazilinu.² Zato sam i promenio plan; odlučio sam, naime, da se uputim pravo u Rim, Apijevim drumom. Onaj³ bi mogao lako da me stigne; kažu uistinu da poseduje cezarovsku brzinu.⁴ Umesto prema Minturni⁵ dakle usmerio sam se ka Arpinu.⁶ Za prenočište na deveti odabrao sam Akvin⁷ ili imanje kraj Arke.⁸ **2** A sada, Atiče moj, ozbiljno se pozabavi ovim problemom – situacija je ozbiljna. Preda mnom su pak tri mogućnosti: da ostanem u Arpinu, da se približim⁹ Rimu ili da se u Rim vratim. Uradiću kako mi predložiš – ali požuri! Jedva čekam tvoj odgovor.

Imanje kraj Sinuese, rano ujutro 9. novembra 44.

XVI 13 (423) – Akvin, 10. novembar 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Neverovatnog li slučaja! Devetog sam ustao u praskozorje, i u svanuće iz Sinuese stigao do Tirenskog mosta u Minturni, sa koga se skreće na put za Arpin, kada mi u susret naiđe pismonoša i spopade me »na početku zapodenutog putešestvija.«¹⁰ A ja: »Daj, ako je od Atika.« Nismo odmah mogli da čitamo; baklje smo ugasili a još se nije razdanilo. A kada je svanulo, od tvoja dva pisma prvo smo počeli da čitamo ono koje si ranije napisao, pismo savršene uglađenosti – ne pomerio se s mesta ako govorim ono što ne mislim! Nikada ništa dobronamernije nisam pročitao. Doći ću kamo kažeš, pod uslovom da mi u tome pomogneš. Isprva pak činilo mi se da ništa nije toliko neadekvatno kao ono što mi odgovaraš na moje pismo u kome sam od tebe tražio savet.¹¹ **2** Eto ga i drugo pismo kojim me hrabriš da idem uz *Mimant vetroviti*, prema ostrvu *Psirskom*, tako da mi Apijev drum ostane levo.¹² Prenočio sam tako u Akvinu – put je poduži a drum loš. Ovo pismo uputio sam ti sutradan ujutro u polasku. **3** ***¹³ i Eroso-

vo¹⁴ pismo me je u stvari nagnalo da ga pošaljem sasvim protiv svoje volje. Od Tirona¹⁵ ćeš čuti o čemu se radi. Videćeš šta mi valja činiti i, osim toga, mogu li da se približim Rimu – naime, više bih voleo da se zadržim u Tuskulumu ili na nekom drugom mestu blizu grada. Ili misliš da treba još više da se udaljim? Želeo bih da mi često pišeš; u svako doba neko će već uzeti pismo.

4 A što me pitaš šta da radiš, teško mi je da kažem kad nisam tamo. No, ako su snage među njima¹⁶ potpuno izjednačene, pritaji se! Ako se pak stvar iskomplikuje, dopreće do nas, e onda ćemo zajedno¹⁷...

XVI 13 a(b) (424) – Arpin, 11. novembar 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Željno očekujem tvoje mišljenje. Bojim se da ću biti odsutan u trenutku kada bi bilo poštenije biti u Rimu. Ipak, sve dok je rizično ne usuđujem se da dođem. O Antonijevom kretanju sada primam neka-kve drugačije vesti od onoga što sam ti pisao.¹⁸ Stoga bih želeo da sve razjasniš te da mi uputiš pouzdan izveštaj.

2 O svemu ostalom, šta bih uopšte mogao da ti kažem? Strasno sam se zaneo istorijom – ne bi poverovao koliko je svrsishodno tvoje bodrenje. Taj posao, u stvari, bez tvoje pomoći nije moguće ni započeti ni završiti. To ćemo, dakle, zajedno da raspravimo. Za sada mi napiši, molim te, koje je godine narodni tribun bio Gaj Fanije, od oca Marka. Čuo sam, čini mi se, za cenzora Publija Afrikanca i Lucija Mumija.¹⁹ Tako dakle glasi moje pitanje.

Pošalji mi celovita – proverena i precizna obaveštenja o ovim burnim događajima.

Arpin, 11. novembar.

XVI 14 (425) – Arpin, 12(?) novembar, 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Ni o čemu baš nemam da ti pišem. Naime, dok sam bio u Puteolu²⁰ svakodnevno je stizalo ponešto novo o Oktavijanu, a mnogo vesti –

čak i lažnih – o Antoniju. Sasvim se slažem sa onim što si mi napisao (tri tvoja pisma, naime, primio sam 11. novembra) da će, ako Oktavijan stekne veliku moć, tiranski postupci naići na snažnije odobravanje nego onda u hramu boginje Zemlje,²¹ te da će se to okrenuti protiv Bruta.²² U suprotnom, ako bude nadjačan, videćeš nepodnošljivog Antonija, tako da čovek ne zna za koga da navija.

2 Kakav je nitkov Sestijev pismonoša! Rekao je da će u Rimu biti dan nakon polaska iz Puteola. Preporučuješ mi da se krećem polako, i ja to prihvatom, mada sam ranije drugačije planirao. A Filip²³ ili Marcelo²⁴ ne utiču na mene. Njihov je položaj, naime, drugačiji – i ako nije, tako ipak izgleda. No taj mladić,²⁵ premda duhom dovoljno obdaren, nedovoljno je uticajan. Razmisli bar, nije li bolje ako možda mogu bezbedno da boravim u Tuskulumu? To bih više voleo; nijednu vest naime tako neću propustiti. Ili da ostanem ovde kada Antonije dođe?

3 No, kako jedna tema vuče drugu: nisam u nedoumici da ono što Grci nazivaju καθήκον,²⁶ kod nas glasi »dužnost« (*officium*). Ali zašto ti sumnjaš da bi ta reč izvanredno odgovarala čak i u javnom životu? Ne govorimo li mi o dužnosti konzula, dužnosti senata, dužnosti imperatora? Izvanredno se uklapa – ili ti predloži bolju.

4 Loše su tvoje vesti o Nepotovom²⁷ sinu. Zaista sam veoma uzne-miren i potresen. Nisam uopšte ni znao za tog dečaka. Izgubio sam Kaninija,²⁸ čoveka, što se mene tiče, veoma prijatnog. Nema razloga da požuruješ Atenodora.²⁹ On mi je poslao upotrebljiv pregled. Kijavicu, molim te, kako god možeš izleči. Praunuk tvoga dede piše unuku moga oca³⁰ kako namerava nakon petog decembra – dana onog mog velikog poduhvata³¹ – da izvede na čistac situaciju oko hrama boginje Ops,³² i to baš u skupštini. Imaj to na umu i piši mi. Iščekujem Sekstovo mišljenje.

XVI 15 (426) – Arpin, nakon 12. novembra 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Nemoj da misliš kako ti ne pišem svojom rukom iz lenjosti; a u stvari i jeste lenjost, i nemam to čime drugim da objasnim. Bilo kako bilo,

čini mi se da i ja u tvojim pismima prepoznajem Aleksisov rukopis.³³ No da se vratim na stvar.

Da se Dolabela³⁴ prema meni nije tako drsko poneo, možda bih se kolebao da li da ostanem relativno uzdržljiv ili da se poslužim krajnjim dozvoljenim merama. Sada se dapače radujem da mi idu na ruku prilike na osnovu kojih i on sam i svi ostali uviđaju da smo se razišli, te ću ja razjasniti da je moja mržnja prema njemu pored ličnih razloga izazvana i njegovim odnosom prema državi, jer kada je na moj podsticaj počeo da je brani, ne samo što je, primivši mito, od toga odustao, nego je dao sve od sebe da je uništi. **2** A to što pitaš kako ću se ponašati kada dođe taj dan, prvo bih želeo da prilike budu takve da moj boravak u Rimu ne izazove nikakve neprijatnosti; u tome kao i inače postupiću prema tvojim preporukama. Što se pak prioriternih pitanja tiče, zalažem se za žestoke i britke poteze. Mada se čini da pozivanje na jemstvo nije na dobrom glasu, ipak bih voleo da razmotriš ovu mogućnost: u prilici smo svakako da i bez jemaca povedemo postupak protiv zastupnika. Oni naime neće podići parnicu, a ako bi to i uradili uveren sam da bi jemci bili oslobođeni odgovornosti. No, smatram da je po njega sramno ako njegovi zastupnici izbegavaju kauciju, te da vlastitim ugledom mogu da ostvarim svoja prava bez njegovog krajnjeg poniženja. Piši mi, molim te, šta misliš o tome. I ne sumnjam da ćeš čitav slučaj voditi bez nepotrebne napetosti.

3 Da se vratim na državne poslove. O pitanjima političke prirode ti si uistinu mnogo puta veoma mudro zborio, no ovim si pismom prevazišao i samoga sebe. Premda je taj dečko³⁵ za sada primerno zauzdao Antonija, ishod ipak moramo da sačekamo. Ali kakav je to govor! Dakako i ja sam ga pročitao. On se zaklinje »u nadi da će dostići čast svoga oca«,³⁶ i istovremeno pruža desnicu prema statui. Slaba meni vajda od takvog spasioca. No, kao što pišeš i ja uviđam da je najpresudniji momenat tribunat našeg vajnog prijatelja Kaske,³⁷ u vezi sa čime sam baš Opiju³⁸ rekao, kada me je podsticao da se zauzmem za mladića, čitavu stvar i četvu veterana, da to ne mogu ni na koji način da uradim ako se ne uverim da bi on bio prijatelj tiranoubica, a nipo-

što njihov neprijatelj. Kada je on kazao da će tako biti, uzvratih mu: »A što onda žurimo? Njemu, naime, moje usluge nisu potrebne pre prvog januara, a njegovo raspoloženje po pitanju Kaske proverićemo pre sredine decembra.« Nije se nimalo protivio. No, toliko o tome.

Na kraju, pismo noše će ti neprestano biti na raspolaganju i, kako pretpostavljam, imaćeš o čemu da pišeš doista svakoga dana. Šaljem ti primerak Leptinog³⁹ pisma koje me navodi na zaključak da je onaj bahati vojvodica⁴⁰ dobro uzdrman. No, sam ćeš proceniti kada ga pročitаш.

4 Već sam zapečatio ovu pošiljku kada sam primio pisma od tebe i Seksta.⁴¹ A od Sekstovog nema ničeg prijatnijeg. Tvoje pismo bejaše sažeto, za razliku od prethodnog, koje je bilo vrlo opširno. Mudri su zaista i prijateljski tvoji saveti da se upravo ovde zadržim dokle god ne čujemo kuda će odvesti ovo što je pokrenuto.

5 Ali u ovom trenutku, dragi moj Atiče, država me uopšte ne interesuje – ne zato što za mene postoji ili treba da postoji nešto draže – no čak i Hipokrat u beznadežnim slučajevima uskraćuje lečenje. Stoga dosta o tome; mene zanima stanje mojih financija. Spominjem li financije? Dapače, dobar glas. Naime mada mi je saldo pozitivan, ja nemam čak ni dovoljno gotovog novca da isplatim Terenciji.⁴² Govorim li ja o Terenciji? Ti znaš da sam ja davno već pristao da izdvojim 25 hiljada sestercija za izmirenje Montanovog⁴³ duga. S mnogo obzira moj sin je tražio da se to uradi uz njegovu garanciju. Najvelikodušnije sam obećao, kao što si se i ti složio, i Erosu sam rekao neka tu svotu drži izdvojenu. On to ne samo da nije uradio, nego je Aurelije⁴⁴ bio prisiljen da toliku sumu pokrije zajmom dobijenim pod najnepovoljnijim uslovima. U vezi sa Terencijinim potraživanjima Tiron mi je pisao da ti tvrdiš kako će novac obezbediti Dolabela. Pretpostavljam da je on pogrešno razumeo, ako neko pogrešno razume – pre će biti da nije ništa razumeo. Poput tebe i Eros mi je u svome pismu naveo Kokejev⁴⁵ odgovor i to gotovo istovetnim rečima.

6 Valja mi se, dakle, vratiti, pa makar i u samo žarište.⁴⁶ Sramnije je propasti gledajući samo svoja privatna posla nego vršeći javne dužnosti. Na ostale u tvome pismu očaravajuće obrađene teme usled

Boris Pendelj

vlastite uznemirenosti nisam u stanju da odgovorim na uobičajeni način. Budi uz mene u ovome strahovanju koje me je spopalo, da se nekako ispetljam. U vezi s tim ja naslućujem neka rešenja ali ne želim da donesem nikakvu određenu odluku pre nego što se budemo sreli. Zašto bi za mene Rim mogao da bude manje bezbedan nego za Marcela? Ali nije stvar u tome, niti je to moja glavna briga. Šta me zaokuplja, tebi je poznato. Dakle, uskoro stižem.

Beleške

¹ *Sinuessa* – grad u Laciju; raniji grčki naziv bio je Sinopa (Σινώπη). Osim šest imanja, Ciceron je posedovao četiri konačišta (*deversoria*): *Tarracina*, *Sinuessa* i *Anagnia* u Laciju, *Cales* u Kampaniji.

² *Casilinum* – grad u Kampaniji u kome se ukrštaju *via Appia* i *via Latina*.

³ Antonije je 9. oktobra otišao u Brindizi da u svojim makedonskim legijama uguši pobunu koju je izazvao Oktavijan; u Rim se vratio u prvoj polovini novembra. Na povratku iz Brindizija Ciceron je lako mogao da se nađe Antoniju na putu.

⁴ *Sed hoc τέρας* (»čudovište«, tj. Cezar) *horribili vigilantia, celeritate, diligentia est* (VIII 9a.2) Čuveni primer Cezarove brzine predstavlja njegov hitri prelazak iz Egipta u Malu Aziju, gde je pobedio Farnaka (47. godine), te u Rim poslao poruku *veni, vidi, vici* (Suet. Iul. 37.2).

⁵ *Minturnae* – grad u Laciju, na granici sa Kampanijom, na ušću reke Liris; kroz ovaj grad prolazi Apijev drum.

⁶ *Arpinum* – volšćanski grad u Laciju, u dolini reke Liris, Ciceronovo i Marijevo rodno mesto. U blizini ovoga grada Ciceron je posedovao imanje.

⁷ *Aquinum* – volšćanski grad u Laciju, Juvenalovo rodno mesto.

⁸ *Arcae* – volšćanski grad u Laciju između Arpina i Fabraterije.

⁹ Možda je Ciceron imao na umu svoje imanje kraj Tuskula (upor. XVI 13.3).

¹⁰ Odiseja III 169 ἐν Λέσβῳ δ' ἔκτεχεν δολιχὸν πλόον ὀρμαίνοντας »na Lezbu gde na put mišljasmu teški« (prev. M. Đurić). U nemogućnosti da sakrije strah, Ciceron se pomalo ruga sebi. Istim rečima Ciceron se služio i kada je opisivao svoj pokušaj da jula iste godine otputuje u Grčku (XVI 6.1).

¹¹ *Nunc tuum consilium exquiro. Romamne venio an hic maneo an Arpinum* (ἀσφάλειαν habet is locus) *fugiam?* (XVI 8.2)

¹² Odiseja III 170–172: ἢ καθύπερθε Χίοιο νεοίμεθα παιπαλοέσσης, νήσου ἐπὶ Ψυρῆς, αὐτὴν ἐπ' ἀριστέρ' ἔχοντες, ἢ ὑπένερθε Χίοιο παρ' ἠνεμόεντα Μίμαντα.

*da l' bismo iznad Hija stenovitog ploveći pošli
prema ostrvu Psirskom, a Hij da ostane levo
il' bismo ispred Hija, uz Mimant vetroviti ploveć'.*
(prev. M. Đurić)

Uz namerno šifrovanje poruke, služeći se Homerovim stihovima Ciceron još jednom priznaje vlastitu neodlučnost. Mimant se odnosi na Apenine, a ostrvo Psir na Ciceronovo imanje u Arpinu (*insula Arpinas*).

¹³ Shackleton Bailey drži da je pogrešno tumačenje onih izdavača koji smatraju da na ovome mestu počinje drugo pismo, napisano sledećeg dana (11. novembra) u Arpinu; on se oslanja na *praeterea*, koje u rečenici *Quod praeterea consulis...* (4.1) ima svrhe samo ako je pismo celovito. Najzad, Shackleton Bailey predlaže da se lakuna posle *dedi* ispuni rečju <*Tironi*>.

¹⁴ Eros – nije poznato da li je bio rob ili oslobođenik; Ciceron ga prvi put spominje u XII 7.1.

¹⁵ Marko Tulije Tiron – Ciceronov oslobođenik (od 53. godine) i sekretar. Nakon Ciceronove smrti Tiron objavljuje neke od njegovih govora i pisama. Tyrell i Purser smatraju da je sva Ciceronova pisma osim pisama Atiku objavio Tiron; ovo ipak nije sigurno, jer znamo da se Ciceron za života spremao da uz Tironovu pomoć objavi neka od pisama. U vezi s tim Ciceron šaljivo piše Tironu (Fam. XVI 17.1): *video quid agas: tuas quoque epistulas vis referri in volumina*.

¹⁶ Antonije i Oktavijan.

¹⁷ *Sin latius manabit et quidem ad nos, deinde communiter*: navedena rečenica izaziva nesuglasice kod priređivača, a pogotovu kod prevodilaca, u čijim se prevodima uočavaju sasvim različita tumačenja. Uz karakteristike koje često obeležavaju i pismo kao književnu vrstu (koncizan izraz, izbor reči itd.), može se reći da je Ciceronova misao u ovoj rečenici svesno nedorečena, na neki način šifrovana, tj. izrečena tako da bude jasna samo Atiku.

Za razliku od ranijih izdavača, koji smatraju da je veznik *sin* eliptički upotrebljen (tj. da sam čini celu protazu), pa stoga kao apodozu uzimaju *latius manabit et quidem ad nos*, Shackleton Bailey izostavlja zarez nakon *sin*, te celi nu *sin latius manabit et quidem ad nos* smatra protazom, a kao apodozu uzima (eliptično) *deinde communiter*. Poznato je, međutim, da apodozu može obeležavati prilog *tum*, dok *deinde* u tu svrhu nije zabeleženo. Preostaje, napokon, mogućnost da se zarez izostavi nakon *sin*, a postavi nakon *manabit*; na taj način protaza bi glasila *sin latius manabit*, a apodoza *et quidem ad nos*. U tom slučaju protaza bi mogla da se odnosi na onoga ko bi se umešao u sukob između Antonija i Oktavijana, nakon čega bi se, po Ciceronovom mišljenju, izmenila napeta i naizgled izjednačena situacija, a sve to ne bi mimoišlo ni Cicerona i Atika. Ta ličnost bi mogao da bude jedan od tiranoubica, Decim Junije Brut, koji se s Antonijem sukobio pošto se nije povinovao zakonu o promeni provincija (*lex de permutatione provinciarum*), izglasanom u junu 44, po kome je trebalo da on preda Antoniju upravu nad Galijom. Brut se utvrdio u Mutini; nedaleko od ovoga grada Antonije je poražen u aprilu 43.

¹⁸ Ciceron prenosi Atiku vesti o Antoniju koje je dobio od Oktavijana: *misit ad me Caecinam... qui haec pertulit, Antonium cum legione Alaudarum ad urbem pergere, pecunias municipiis imperare, legionem sub signis ducere* (XVI 8.2 – 2. ili 3. novembar 44). O Antonijevoj kretanju takođe Ciceron piše Atiku: *eodem die vulgo loquebantur Antonium mansurum esse Casilini* (XVI 10.1 – 9. novembar 44).

¹⁹ Publije Kornelije Scipion Afrikanac i Lucije Mumije Ahaik postali su cenzori 142. p. n. e.

²⁰ *Puteoli* – grad u Kampaniji, blizu Napulja. Tu je Ciceron posedovao imanje.

²¹ *In Telluris*: dva dana nakon Cezarovog ubistva, 17. marta 44, u hramu boginje Zemlje održana je sednica senata na kojoj je odbijen predlog da se Cezar proglasi za tiranina, a njegove ubice pohvale. O tome događaju Ciceron piše Atiku: *hoc meus et tuus Brutus egit... ut omnia facta, scripta, dicta, promissa, cogitata Caesaris plus valerent, quam si ipse viveret?* (XIV 10.1); *sublato enim tyranno tyrannida manere video* (XIV 14.2).

²² Marko Junije Brut – uz Gaja Kasija Longina i Decima Junija Bruta glavni učesnik u zaveri protiv Cezara. U građanskom ratu pridružio se Pompeju; nakon bitke kod Farsala, 48. godine, Cezar ga je pomilovao. Upravnik Cisalpinske Galije postao je 46, a pretor 44. godine. U avgustu 44, nekoliko meseci nakon Cezarovog ubistva, odlazi u Aziju i Grčku i ubrzo uz Kasija i Trebonija stiče vlast nad provincijama Ilirikom, Azijom, Sirijom, Ahajom i Makedonijom. Izvršio je samoubistvo nakon poraza republikanske vojske u drugoj bitki kod Filipa, 23. oktobra 42.

²³ Lucije Marcije Filip – Oktavijanov očuh, upravljao Sirijom 61–59, konzul 56. godine.

²⁴ Gaj Klaudije Marcelo – suprug Oktavijanove sestre Oktavije, konzul 50. godine; u događajima 44–42. nije učestvovao. Filip i Marcelo, po Plutarhu (Cic. 44.1), nagovarali su Cicerona da pomogne Oktavijanu svojim besedničkim i političkim ugledom. Ciceron pak o Filipovom odnosu prema Oktavijanu piše Atiku: *sed quid aetati (sc. Octaviani) credendum sit, quid nomini, quid hereditati, quid κατηχήσει, magni consilii est. Vitricus (tj. Filip) quidem nihil censebat; quem Asturae vidimus* (XV 12.2).

²⁵ Gaj Klaudije Marcelo.

²⁶ Raspravu o terminu *officium* podstakao je naziv Ciceronovog filozofskog spisa *De officiis* (O moralnim obavezama). *Quod de inscriptione quaeris, non dubito, quin καθήκον »officium« sit, nisi quid tu aliud; sed inscriptio plenior »de officiis«* (XVI 11.4).

²⁷ *Nepotis epistulam exspecto* (XVI 5.5); Makrobije (II 1.14), Svetonije (Caes. 55.1) i Amijan Marcelin (XXI 16.13; XXVI 1.2) spominju dve knjige Ciceronovih pisama upućenih Korneliju Nepotu, a Laktancije (Inst. III 15.10)

Nepotova pisma Ciceronu. Gelije (15.28.1) pretpostavlja da je Nepot napisao i Ciceronovu biografiju. O Nepotovom sinu nema podataka.

²⁸ Gaj Kaninije Rebil – poreklom iz pretorijanske porodice. Kao prokonzul boravio je u Africi 46. godine. Krajem decembra 45. Cezar ga postavlja za konzula u preostalih nekoliko sati. O tome Ciceron u šali kaže (Fam. VII 30.1): *Caninio consule scito neminem prandisse*.

²⁹ Atenodor iz Tarsa, glavnog grada Kilikije, stoičar, Ciceronov i Strabonov prijatelj, Oktavijanov učitelj; poslao je pregled Posejdonijevih učenja koji je Ciceronu bio potreban za spis *De officiis* – *ego autem et eius librum accersivi et ad Athenodorum Calvum scripsi, ut ad me τὰ κεφάλαια mitteret; quare exspecto. Quem velim cohortere et roges, ut quam primum* (XVI 11.4).

³⁰ Mladi Kvint Ciceron sin piše mlađem Marku Ciceronu.

³¹ Nakon Ciceronovog govora, 5. decembra 63, senat je odredio smrtnu kaznu za Katilinine pristalice.

³² Antonije je novac opljačkan iz javnih fondova sklonio u hram boginje Ops. *Rapinas scribis ad Opis fieri; quas nos quoque tum videbamus* (XIV 14.5).

³³ Verovatno Atikov rob: *nam Alexidis manum amabam, quod tam prope accedebat ad similitudinem tuae litterae, non amabam, quod indicabat te non valere* (VII 2.3).

³⁴ Publije Kornelije Dolabela, narodni tribun 47, konzul 44. godine. Protiv Ciceronove volje treći muž njegove ćerke Tulije, od koje se razveo 46. ne isplativši nadoknadu za miraz. Nakon Cezarove smrti blizak s Antonijem.

³⁵ Oktavijan.

³⁶ Gaj Julije Cezar je testamentom posinio i za svoga naslednika proglasio Gaja Oktavija, sina njegove nećake Atije.

³⁷ Publije Servilije Kaska Longo – učesnik u zaveri protiv Cezara. Za tribuna je izabran je 10. decembra 44. S te dužnosti uklonili su ga trijumviri, koji su krajem novembra 43. ušli u Rim. Kaska tada beži iz Rima i pridružuje se Decimu Brutu.

³⁸ Gaj Opije – Cezarov prijatelj; nakon Cezarove smrti prilazi Oktavijanu.

³⁹ Kvint Lepta – *praefectus fabrum*. U početku, rimskoj vojsci su pripadale i dve centurije oružnika (*fabri*), koje u I veku p. n. e. zamenjuju legionari, a titulu *praefectus fabrum* dobijaju vojvode.

⁴⁰ Antonije (στροτηγός, deminutivno -υλλ-, pejorativno -αξ).

⁴¹ Sekst Pedukej – Ciceronov istomišljenik i prijatelj, sin istoimenog pretora na Siciliji u vreme kada je Ciceron onde bio kvestor.

⁴² Terencija – prva žena Ciceronova, s kojim je rodila sina Marka i ćerku Tuliju. Razvod braka usledio je nakon što je Ciceron 48. godine počeo da sum-

nja na Terencijine financijske malverzacije. Nadoknada za miraz stvarala je Ciceronu velike materijalne teškoće.

⁴³ Lucije Tulije Montan – Ciceronov klijent; prvi put spominje se 45. godine, kada Ciceron u pismu (XII 52.1) obaveštava Atika da Montan putuje u Atinu s njegovim sinom Markom: *L. Tullium Montanum nosti, qui cum Cicerone profectus est*.

⁴⁴ Aurelije – Montanov zastupnik.

⁴⁵ Kokej – verovatno Dolabelin dužnik.

⁴⁶ U pismu od 19. avgusta 44. Ciceron o svom mogućem povratku u Rim krajem godine kaže: *ita fiebat, ut, dum minus periculi videretur, abessem, in flammam ipsam venirem* (XVI 7.2).

«Cicero Attico sal.»

1 VI Id. veni ad me in Sinuessanum. eodem die vulgo loquebantur Antonium mansurum esse Casilini. itaque mutavi consilium; statueram enim recta Appia Romam. facile me ille esset adsecutus; aiunt enim eum Caesari«a»na uti celeritate. verti igitur me a Minturnis Arpinum versus. constitueram ut V Id. aut Aquini manerem aut in Arcano. **2** nunc, mi Attice, tota mente incumbe in hanc curam; magna enim res est. tria sunt autem, maneamne Arpini an propius accedam an veniam Romam. quod censueris faciam. sed quam primum. avide exspecto tuas litteras.

V[I] Id. mane in Sinuessano.

«Cicero Attico sal.»

1 O casum mirificum! V Id. cum ante lucem de Sinuessano surrexissem venissemque diluculo ad pontem Tirenium qui est Minturnis, in quo flexus est ad iter Arpinas, obviam mihi fit tabellarius, qui me offendit δολιχὸν πλόον ὁρμαίνοντα. ego statim »cedo« inquam »si quid ab Attico«. nondum legere poteramus; nam et lumina dimiseramus nec satis lucebat. cum autem luceret, ante scripta epistula ex duabus tuis prior mihi legi coepta est. illa omnium quidem elegantissima. ne sim salvus si aliter scribo ac sentio. nihil legi humanius. itaque veniam quo vocas, modo adiutore te. sed nihil tam ἀπροσδιόνυσον mihi primo videbatur quam ad eas litteras quibus ego a te consilium petieram te mihi ista rescribere. **2** ecce tibi altera, qua hortaris παρ' ἡνεμόεντα Μίμαντα, νήσου ἐπὶ Ψυρῆς, Appiam scilicet ἐπ' ἀριστέρ' ἔχοντα. itaque eo die mansi Aquini. longulum sane iter et via mala. inde postridie mane proficiscens has litteras

dedi. 3 *** et quidem ut a me dimitterem invitissimus fecerunt Erotis litterae. rem tibi Tiro narrabit. tu quid faciendum sit videbis, praeterea possimne propius accedere; malo enim esse in Tusculano aut uspiam in suburbano. an etiam longius discedendum putas? crebro ad me velim scribas: erit autem cottidie cui des.

4 Quod praeterea consulis quid tibi censeam faciendum, difficile est, cum absim. verum tamen si pares aequae inter se, quiescendum: sin latius manabit et quidem ad nos, deinde communiter.

⟨Cicero Attico sal.⟩

1 Avide tuum consilium exspecto. timeo ne absim cum adesse me sit honestius; temere venire non audeo. de Antoni itineribus nescio quid aliter audio atque ut ad te scribebam. omnia igitur velim explices et ad me certa mittas.

2 De reliquo quid tibi ego dicam? ardeo studio historiae (incredibiliter enim me commovet tua cohortatio), quae quidem nec institui nec effici potest sine tua ope. coram igitur hoc quidem conferemus. in praesentia mihi velim scribas quibus consulibus C. Fannius M. f. tribunus pl. fuerit. videor mihi audisse P. Africano L. Mummio censoribus. id igitur quaero.

Tu mihi de his rebus quae novantur omnia certa, clara.

III Id. ex Arpinati.

⟨Cicero Attico sal.⟩

1 Nihil erat plane quod scriberem. nam cum Puteolis essem, cottidie aliquid novi de Octaviano, multa, etiam falsa, de Antonio. ad ea au-

tem quae scripsisti (tris enim acceperam III Id. a te epistulas), valde tibi adsentior, si multum possit Octavianus, multo firmitus acta tyranni comprobaturum iri quam in Telluris, atque id contra Brutum fore. sin autem vincitur, vides intolerabilem Antonium, ut quem velis nescias.

2 O Sesti tabellarium hominem nequam! postridie Puteolis Romae se dixit fore. quod me mones ut pedetemptim, adsentior; etsi aliter cogitabam. nec me Philippus aut Marcellus movet. alia enim eorum ratio; et, si non est, tamen videtur. sed in isto iuvene, quamquam animi satis, auctoritatis parum est. tamen vide, si forte in Tusculano recte esse possum, ne id melius sit. ero libentius; nihil enim ignorabo. an hoc cum Antonius venerit?

3 Sed, ut aliud ex alio, mihi non est dubium quin quod Graeci καθήκον, nos »officium«. id autem quid dubitas quin etiam in rem publicam praeclare caderet? nonne dicimus consulum officium, senatus officium, imperatoris officium? praeclare convenit; aut da melius.

4 Male narras de Nepotis filio. valde mehercule moveor et moleste fero. nescieram omnino esse istum puerum. Caninium perdidi, hominem, quod ad me attinet, non ingratum. Athenodorum nihil est quod hortere; misit enim satis bellum ὑπόμνημα. gravedini, quaeso, omni ratione subveni. avi tui pronepos scribit ad patris mei nepotem se ex Nonis iis quibus nos magna gessimus aedem Opis explicaturum, idque ad populum. videbis igitur et scribes. Sexti iudicium exspecto.

«Cicero Attico sal.»

1 Noli putare pigritia me facere quod non mea manu scribam – sed mehercule pigritia. nihil enim habeo aliud quod dicam. et tamen in

tuis quoque epistulis Alexim videor agnoscere. sed ad rem venio.

Ego, si me non improbissime Dolabella tractasset, dubitasset fortasse utrum remissior essem an summo iure contenderem. nunc vero etiam gaudeo mihi causam oblatam in qua et ipse sentiat et reliqui omnes me ab illo abalienatum, idque prae me feram et quidem me facere et rei publicae causa ut illum oderim, quod, cum eam me auctore defendere coepisset, non modo deseruerit emptus pecunia sed etiam, quantum in ipso fuerit, everterit. **2** quod autem quaeris quo modo agi placeat cum dies venerit, primum velim eius modi sit ut non alienum sit me Romae esse; de quo ut de ceteris faciam ut tu censueris. de summa autem agi prorsus vehementer et severe volo. etsi sponsores appellare videtur habere quandam *δυσωπίαν*, tamen hoc quale sit consideres velim: possumus enim, ut sponsores «non» appellentur, procuratores in ius ducere; neque enim illi litem contestabuntur, quo facto non sum nescius sponsores liberari. sed et illi turpe arbitror eo nomine quod satis dato debeat procuratores eius non dissolvere et nostrae gravitatis ius nostrum sine summa illius ignominia persequi. de hoc quid placeat rescribas velim; nec dubito quin hoc totum lenius administraturus sis.

3 Redeo ad rem publicam. multa mehercule a te saepe ἐν πολιτικῷ genere prudenter, sed his litteris nihil prudentius. quamquam enim t̄p̄osteāt in praesentia belle iste puer retundit Antonium, tamen exitum exspectare debemus. at quae contio! nam est missa mihi. iurat »ita sibi parentis honores consequi liceat«, et simul dextram intendit ad statuum. μηδὲ σωθείην ὑπό γε τοιούτου! sed, ut scribis, certissimum video esse discrimen Cascae nostri tribunatum, de quo quidem ipso dixi Oppio, cum me hortaretur ut adolescentem totamque causam manumque veteranorum complecterer, me nullo modo facere posse, «nisi» mihi exploratum esset eum non modo non inimicum ty-

rannoctonis verum etiam amicum fore. cum ille diceret ita futurum, »quid igitur festinamus?« inquam. »illi enim mea opera ante Kal. Ian. nihil opus est, nos autem eius voluntatem ante Id. Dec. perspicimus in Casca.« valde mihi adsensus est. quam ob rem haec quidem hactenus.

Quod reliquum est, cottidie tabellarios habebis et, ut ego arbitror, etiam quid scribas habebis cottidie. Leptae litterarum exemplum tibi misi, ex quo mihi videtur Stratyllax ille deiectus de gradu. sed tu, cum legeris, existimabis.

4 Obsignata iam epistula litteras a te et a Sexto accepi. nihil iucundius litteris Sexti, nihil amabilius. nam tuae breves erant litterae, priores uberrimae. tu quidem et prudenter et amice suades ut in his locis potissimum sim, quoad audiamus haec quae commota sunt quorsus evadant.

5 Sed me, mi Attice, non sane hoc quidem tempore movet res publica, non quo aut sit mihi quicquam carius aut esse debeat, sed desperatis etiam Hippocrates vetat adhibere medicinam. qua re ista valeant; me res familiaris movet. rem dico? immo vero existimatio. cum enim tanta reliqua sint mihi, ne Terentiae quidem adhuc quod solvam expeditum est. Terentiae dico? scis nos pridem iam constituisse Montani nomine HS XXV dissolvere. pudenter hoc Cicero petierat ut fide sua. liberalissime, ut tibi quoque placuerat, promiseram Erotique dixeram ut sepositum haberet. non modo <non fecit> sed iniquissimo faenore versuram facere Aurelius coactus est. nam de Terentiae nomine Tiro ad me scripsit te dicere nummos a Dolabella fore. male eum credo intellexisse, si quisquam male intellegit, potius nihil intellexisse. tu enim ad me scripsisti Coccei responsum et isdem paene verbis Eros.

6 Veniendum est igitur vel in ipsam flammam. turpius est enim privatim cadere quam publice. itaque ceteris de rebus quas ad me

suavissime scripsisti perturbato animo non potui, ut consueram, rescribere. consenti in hac cura ubi sum, ut me expediam; quibus autem rebus, venit quidem mihi in mentem, sed certi constituere nihil possum prius quam te videro. qui minus autem ego istic recte esse possim quam est Marcellus? sed non id agitur neque id maxime curo; quid curem vides. adsum igitur.

[ed. D. R. Shackleton Bailey (*Cicero's Letters to Atticus*, VI, 1968)]

Sadržaj sveske 26 (2/2002)

DRAGANA DIMITRIJEVIĆ Respublica, to sam ja: Ciceron, <i>Post reditum in senatu</i> (= <i>LInt</i> 14–15)	5
DRAGANA DIMITRIJEVIĆ Jezičko-stilska analiza invektiva protiv konzula Gabinija i Pizona u Ciceronovim govorima <i>Post reditum in senatu</i> i <i>Pro Sestio</i> (= <i>LInt</i> 19–20)	43
BORIS PENDELJ O biznisu, julu, putovanju...: Ciceron Atiku, jula 44. (= <i>LInt</i> 16)	73
BORIS PENDELJ Lice i naličje dostojanstva: Ciceron, <i>Druga Filipika</i> (prvi deo) (= <i>LInt</i> 21–22)	89
BORIS PENDELJ »Should I Stay or Should I Go«: Ciceron Atiku, krajem 44. (= <i>LInt</i> 1)	117